

X. TO'XTABOYEVNING "SARIQ DEVNI MINIB" VA D. ALMONDNING "SKELLIG" ASARLARIDA SEHRLI PREDMETLARNING QIYOSIY TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19366686>

M.Tursunova

NamDChTI dotsenti, PhD

Annotatsiya

Maqola XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek va ingliz bolalar adabiyotidagi ikki turdagi sehrlilarning qiyosiy tahliliga bag'ishlangan. Qiyoslash sehrlilarning ontologik maqomi va tabiati, uning bosh qahramon bilan o'zaro munosabat xususiyati, narrativ tuzilmadagi funksiyalari, sehrlilarning chegaralari va cheklovlari, protagonistning axloqiy hamda ekzistensial rivojlanishidagi roli, real va g'ayritabiiy qatlamlarning o'zaro nisbati kabi qator mezonlar asosida amalga oshirilgan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, madaniy kontekstlar va janriy an'analar turlicha bo'lishiga qaramay, har ikki asarda mohiyatan o'xshash model quriladi: unda sehr qudratining cheksiz shakli sifatida emas, balki qahramonning chegaralarini ochib beruvchi va uni mustaqil harakat sari yo'naltiruvchi ko'zgu sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar

sehrlilarning realizmi, sehrlilarning buyumi, sehrlilarning mavjudoti, bolalar adabiyoti, To'xtaboyev, Almond, qiyosiy tahlil, sehrlilarning unsur, g'ayritabiiylik funksiyalari.

Аннотация

Статья посвящена сравнительному анализу двух типов магических элементов в узбекской и английской детской литературе второй половины XX века. Сопоставление осуществляется на основе ряда критериев, таких как онтологический статус и природа магического элемента, особенности его взаимодействия с главным героем, функции в нарративной структуре, границы и ограничения магии, её роль в нравственном и экзистенциальном развитии протагониста, а также соотношение реального и сверхъестественного пластов. Анализ показывает, что, несмотря на различие культурных контекстов и жанровых традиций, в обоих произведениях выстраивается по существу сходная модель: магия предстает не как форма безграничной силы, а как своеобразное зеркало, раскрывающее границы героя и направляющее его к самостоятельному действию.

Ключевые слова

магический реализм, магический предмет, магическое существо, детская литература, Тухтабоев, Алмонд, сравнительный анализ, магический элемент, функции сверхъестественного.

Abstract

This article is devoted to a comparative analysis of two types of magical elements in Uzbek and English children's literature of the second half of the twentieth century. The comparison is carried out on the basis of several criteria, including the ontological status and nature of the magical element, the specific features of its interaction with the protagonist, its functions within the narrative structure, the boundaries and limitations of magic, its role in the moral and existential development of the protagonist, and the relationship between the realistic and supernatural layers of the text. The analysis demonstrates that, despite differences in cultural contexts and genre traditions, both works essentially construct a similar model: magic appears not as a form of unlimited power, but rather as a mirror that reveals the protagonist's limitations and directs them toward independent action.

Keywords

magical realism, magical object, magical creature, children's literature, To'xtaboyev, Almond, comparative analysis, magical element, functions of the supernatural.

Kirish.

XX asrning ikkinchi yarmi bolalar adabiyoti g'ayritabiiylikni rivoyatning realistik to'qimasiga singdirishning boy usullar tizimini shakllantirdi. Bolalar uchun yaratilgan asarlarda sehrli unsur namoyon bo'ladigan ko'plab shakllar orasida sehrli unurning ikki tipi alohida nazariy qiziqish uyg'otadi: ovoz va subyektivlik bilan ta'minlangan sehrli buyum hamda tabiati prinsipial ravishda bir ma'noli tasnifga bo'ysunmaydigan sehrli mavjudot. Aynan shu ikki tip o'ttiz yil, ikki qit'a va ikki madaniy an'ana bilan ajralib turuvchi ikki asarda nihoyatda izchil badiiy shaklda mujassamlashgan bo'lib, ular o'zbek yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" qissasi⁴⁵ va David Almondning "Skellig"⁴⁶ romanlaridir.

Mazkur ikki asarni qiyoslash adabiy geografiya yoki janr mansubligi nuqtayi nazaridan darhol ayon bo'ladigan yondashuv emas: ulardan biri yaqqol didaktik yo'nalishga ega bo'lgan sovet bolalar qissa-ertagi janrida yozilgan bo'lsa, ikkinchisi

⁴⁵ To'xtaboyev X. Sariq devni minib. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 256 b.

⁴⁶ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. — 182 p.

Lotin Amerikasi namunalariga yaqinlashuvchi sehrli realizm ruhidagi zamonaviy britan romani hisoblanadi. Biroq aynan mana shu tipologik masofa qiyoslashni sermahsul qiladi: u bolalar adabiyotida sehrli unsur faoliyatining situativ emas, balki chuqur qonuniyatlarini, ya'ni madaniy kontekstdan qat'i nazar namoyon bo'ladigan universal narrativ modellarni aniqlash imkonini beradi.

Taklif etilayotgan tahlil asosida "sehrli unsur" tushunchasi yotadi. Mazkur ishda ushbu termin syujet rivojida hamda protagonistning axloqiy-psixologik evolyutsiyasida faol vazifa bajaruvchi, g'ayritabiiy xususiyatlar bilan ta'minlangan har qanday narrativ unsurga (buyum, mavjudot, hodisa) nisbatan qo'llanadi. Aynan funksional yondashuv sehrli unsurga uning ontologik tabiatidan ko'ra narrativ va etik roli nuqtayi nazaridan qarash ushbu qiyoslashning metodologik asosini tashkil etadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, shakllardagi farqqa buyum va mavjudot qarama-qarshiligiga qaramay, har ikkala sehrli unsur turli badiiy mexanizmlarga tayangan holda mohiyatan o'xshash funksiyalar majmuasini bajaradi.

Metodologiya

Matnlarni bevosita qiyoslashga o'tishdan avval, tadqiqotning nazariy koordinatalarini belgilab olish zarur. Vendi Faris, Luis Leal va Lois Parkinson Zamora ishlarida Lotin Amerikasi nasriga nisbatan ishlab chiqilgan sehrli realizm kategoriyasi keyingi o'n yilliklarda boshqa milliy adabiyotlar hamda turli auditoriyalarga mo'ljallangan asarlarga, jumladan, bolalar adabiyotiga ham faol tatbiq etilmoqda. Faris ta'kidlaganidek, sehrli realizmning fantaziya va sehrli ertakdan ajralib turuvchi asosiy belgisi "qisqartirib bo'lmaydigan unsur"ning mavjudligidir, ya'ni na ratsional, na g'ayritabiiy kategoriyalar doirasida to'liq izohlab bo'lmaydigan hodisa bo'lib, u o'quvchidan bir vaqtning o'zida o'zaro mos kelmaydigan bir necha talqinni ushlab turishni talab qiladi: "Sehrli realizm mo'jizaviylikni realistik jihatdan ishonarli dunyoga izohsiz va uzrsiz olib kiradi"⁴⁷.

Sehrli buyum va sehrli mavjudotga nisbatan bu umumiy ta'rif turlicha aniqlashtiriladi. Folklor an'anasida sehrli buyum ko'rinmas qalpoqcha, ochil dasturxon, uchar gilam funksional vosita hisoblanadi: u subyektlikka ega emas va butunlay qahramon irodasiga bo'ysunadi. Uning sehrli xususiyati determinatsiyalangan bo'ladi: muayyan harakat (uni kiyish, sehrli so'zni aytish) avtomatik ravishda muayyan natijani yuzaga keltiradi. Bunday buyum ontologik taranglik hosil qilmaydi, u shunchaki qahramon imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq sehrli buyum ovoz, xarakter va o'z chegaralariga ega bo'lganda

⁴⁷ Faris W.B. Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative. — Nashville: Vanderbilt University Press, 2004. — p.7

To'xtaboyevdagi qalpoqcha kabi u oddiy vosita bo'lishdan chiqib, chinakam narrativ subyektga aylanadi, bu esa uni sehrli realizm mantiqiga yaqinlashtiradi.

Tabiati noaniq bo'lgan sehrli mavjudot Almondagi Skellig singari ta'rifga ko'ra, "qisqartirib bo'lmaydigan unsur"ning timsolidir: uni na inson, na hayvon, na farishta sifatida aniq identifikatsiya qilish mumkin. Uning realistik tasvirlangan dunyoda mavjud bo'lishi doimiy ontologik taranglikni yuzaga keltiradi. V. M. Tolmachyov "Sehrli realizm: chegaralar masalasi" asarida bunday mavjudotlarni "chegaraviy figuralar" deb belgilaydi: ular tanish kategoriyalar oralig'idagi sarhadda yashaydi va o'z ishtiroki bilan matnning ontologik ufqlarini kengaytiradi⁴⁸. Aynan mana shu farqlanish cheklangan vakolatlariga ega gapiruvchi buyum va tabiati noaniq chegaraviy mavjudot qarama-qarshiligi taklif etilayotgan qiyoslashning boshlang'ich nuqtasini tashkil etadi.

3. Sehrli unsurlarning ontologik maqomi: buyum va mavjudot

Ikki sehrli unsur o'rtasidagi birinchi va eng yaqqol farq ularning ontologik tabiatidadir. To'xtaboyevdagi sehrli qalpoqcha buyumdir tashlandiq kulba ichida, axlatlar orasidan topilgan narsa. Uning kelib chiqishi matn ichida izohlanadi: buvi Hoshimjonga bir cho'pon haqidagi xalq ertagini so'zlab beradi, unda qalpoqcha yovuz odam qo'lidan kelinni qutqarishga yordam bergan bo'ladi; ertak qahramoni vafot etar ekan, "sehrli qalpoqchani yashirib qo'yadi va unga odamlarga yordam berishni vasiyat qiladi"⁴⁹. Demak, qalpoqcha narrativ tarixga ega, u an'anaga kiritilgan, uning geneologiyasi mavjud. U kelib chiqishiga ko'ra folklor buyumi bo'lib, ertak an'anasi orqali legitimlashtirilgan.

Almondagi Skellig esa, aksincha, hech qanday narrativ o'tmishga ham, izohlanadigan geneologiyaga ham ega emas. U shunchaki tashlandiq garajda mavjud izoh talab qilmaydigan va izoh ham olmaydigan fakt sifatida. Maykl uni алғаш ko'rganida, muallif mavjudotni inkoriy ta'riflar orqali tasvirlaydi: u odamga o'xshaydi, ammo odam emas; uning qanotlari bor, ammo u qush emas; u tirik, biroq zo'rg'a nafas oladi: "He was as pale as a ghost. Bony and cold, hardly breathing at all"⁵⁰. Skellig ontologiyasining barchasi ana shu negativ teologiya tamoyiliga qurilgan: biz uning nima emasligini bilamiz, ammo nima ekanini bilmaymiz. O'z tabiatiga doir to'g'ridan-to'g'ri savolga u faqat roman oxirida shunday javob beradi: "Something like you, something like a beast, something like a bird, something like an angel"⁵¹. Bu sanash javob emas, balki javob berishdan bosh tortishdir, va aynan mana shu bosh tortish muhim badiiy yechim hisoblanadi.

⁴⁸ Толмачёв В.М. Магический реализм: вопрос о границах // Зарубежная литература конца XIX — начала XX века / Под ред. В.М. Толмачёва. — М.: Академия, 2005. — С.52.

⁴⁹ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.37

⁵⁰ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. — p.11

⁵¹ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. —p.167

Prinsipial farq shundaki, har bir unsur qahramon bilan kommunikatsiyaga qanday kirishishida ham namoyon bo'ladi. Qalpoqcha Hoshimjon bilan bevosita gaplashadi: uning ovozi bor ("ingichka ovozcha"), xarakteri bor, hatto hissiyotga o'xshash jihatlari ham mavjud. U qahramon bilan uchrashganidan quvonadi, yordam bera olmaganida xafa bo'ladi. "Men ham seni juda uzoq kutdim, Hoshimjon"⁵², deydi u ilk uchrashuvda. Qalpoqchanning ushbu subyektligi uni klassik folklordagi sehrli buyumdan ajratib turuvchi asosiy belgidir: u vosita emas, balki suhbatdoshdir. Skellig ham Maykl bilan gaplashadi, biroq uning nutqi kams'o'z, majoziy va ko'pincha chetlab o'tuvchi xarakterga ega. U bilan muloqot Maykldan talqin qilishga oid sa'y-harakatni talab qiladi; qalpoqcha esa, aksincha, o'z imkoniyatlari va cheklovlarini to'g'ridan-to'g'ri aytib beradi.

Kommunikativ rejimdagi bu tafovut ikki unsur tabiatidagi chuqur farqni aks ettiradi. Qalpoqcha orttirilgan subyektlikka ega buyum: uning buyumlik tabiatiga qo'shimcha tarzda ovoz va xarakter berilgan. Skellig esa o'z mohiyatiga ko'ra subyektdir: uning subyektligi tashqaridan qo'shilmagan, balki ontologik jihatdan boshlang'ich xususiyatdir. Shu sababli qalpoqcha o'zi haqida aniq gapira oladi ("Men sehrli", "Men bit haqida bilmayman"), Skellig esa buni qila olmaydi: uning o'zini belgilashi prinsipial jihatdan to'liq emas va metaforik xarakterga ega.

4. Faollashuv mexanizmi: aytimcha va sukut

Qiyoslashning muhim jihatlaridan biri sehrli unurning qanday mexanizm orqali harakatga keltirilishidir. To'xtaboyevda bu mexanizm qat'iy ritual tusiga ega: qalpoqcha maxsus aytimchani aytishni talab qiladi: "Yuqorida osmon, pastda yer, tilagimni bajo keltir, qalpoqcham mening!"⁵³. Ana shu formula aytilmasa, qalpoqcha ishlamaydi, aniqrog'i, qahramon uning kuchidan foydalana olmaydi. Bu ritual mexanizm bevosita folklordagi sehrli so'z an'anasiga borib taqaladi: xalq ertaklarida sehrli buyum ko'pincha faollashishi uchun muayyan so'z yoki ishorani talab qiladi. To'xtaboyev matnida bu talabning funksiyasi ikki yoqlamadir: bir tomondan, u folklor an'anasi bilan aloqani saqlab qoladi; ikkinchi tomondan esa, hatto sehr ham insondan ongli sa'y-harakatni, garchi u minimal bo'lsa-da, talab qilishini ramziy tarzda ko'rsatadi.

Skellig esa hech qanday faollashtirishni, hech qanday ritualni, hech qanday formulani talab qilmaydi. Uning mavjudligining o'ziyoq, avvalo, Mayklning ruhiy va psixologik olamida nimadir sodir bo'lishi uchun yetarli shartga aylanadi. Bu prinsipial farqdir: qalpoqcha qahramon buyrug'i bilan faollashadi, Skellig esa o'z mavjudligi orqali qahramonning o'zini faollashtiradi. Boshqacha aytganda, qalpoqcha boshqariladigan obyektidir (Hoshimjon uni boshqaradi), Skellig esa ta'sir

⁵² Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. —p.42

⁵³ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.43

ko'rsatuvchi subyektdir (u Mayklga ta'sir qiladi). Ana shu tafovut qahramon va uning sehrli unsuri o'rtasidagi munosabatning turli modellarini belgilaydi; ular keyingi bo'limda batafsilroq ko'rib chiqiladi.

Rozmari Jekson "Fantaziya: qo'poruv adabiyoti" (1981) asarida badiiy adabiyotdagi sehrning ikki turini farqlaydi: "ijro sehrli", bunda qahramon o'zi xohlagan narsaga erishadi, va "transformatsiya sehrli", bunda qahramonning o'zi o'zgaradi. To'xtaboyevdagi qalpoqcha, avvalo, ijro sehrining ko'rinishidir: u Hoshimning istaklarini bajaradi (ko'rinmaslik, maslahat berish, diplom olish). Skellig esa sof holdagi transformatsiya sehridir: u so'zning bevosita ma'nosida hech narsani bajarmaydi, biroq uning mavjudligi Mayklni o'zgartiradi. Shunga qaramay, keyinroq ko'rsatiladiki, bu farqlanish mutlaq emas: syujet rivojlangan sari To'xtaboyevdagi qalpoqcha ham ijro sehridan transformatsiya sehriga tomon tobora yaqinlashib boradi⁵⁴.

5. Sehrning chegaralari: sehrli unsur nima qila olmaydi

Har ikki asarning badiiy jihatdan eng muhim tomonlaridan biri sehrning chegaralarini izchil tadqiq etishidir. To'xtaboyevdagi qalpoqcha ham, Almondagi Skellig ham cheksiz qudratga ega emas va aynan shu cheklanganlik har bir matnning mazmuniy markaziga aylanadi.

Sehrli qalpoqchanning imkoniyat chegaralari nihoyatda aniq va konseptual izchillik bilan ifodalangan. Qalpoqcha Hoshimjonni ko'rinmas qila oladi, unga darsliklardan javoblarni o'qib bera oladi, chizilgan muhrli soxta diplom ham yasab bera oladi. Ammo u Hoshimjonga bilim bera olmaydi: kolxozdagi paxta dalasini o'rgimchakkana bosganda va brigadir "agronom"dan maslahat kutganda, qalpoqcha shunday deydi: "Qo'limdan kelmaydi, azizim. Bilim, demak aql ham, qalin kitoblar va olim odamlarning to'la boshlarida bo'ladi. Men esa butun umrim davomida eng yupqa kitobchani ham biror marta o'qimaganman"⁵⁵. Bilim va sehr o'rtasidagi ana shu chegara asarning butun konsepsiyasi uchun markaziy o'q vazifasini bajaradi. Sehr tashqi ko'rinish va tasavvurni boshqaradi (ko'rinmaslik, aldov), biroq mazmun oldida tushunish, malaka, mehnat oldida ojiz qoladi.

Xuddi shu chegara Ibn-Hali va Ibn-G'ali sayohatchilari bilan bog'liq epizodda ham namoyon bo'ladi; ular Hoshimjonga geografiyaga doir savollar beradi. Qalpoqcha uning yonida bo'lsa ham, Hoshim ular uchun ko'rinmas bo'la olmaydi shu bois u o'zi javob berishi kerak bo'ladi. Ammo beradigan javobi yo'q: u dunyodagi eng kichik ko'lni ham, sayyora aholisining sonini ham, Indoneziya tarkibini ham bilmaydi. "Sehrli qalpoqcha yordamida muvaffaqiyatga erishish biz

⁵⁴ Jackson R. Fantasy: The Literature of Subversion. — London: Methuen, 1981. — p.152

⁵⁵ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.119

uchun mutlaqo qiziq emas”, deydi sayohatchi Ibn-G’ali⁵⁶. Sayohatchilar Hoshimjonni o’zlari bilan olib ketishdan bosh tortadilar va bu rad etish uning sehridan emas, balki uning johilligidan yuz beradi. Bu yerda sehr aslida bilim bo’lishi kerak bo’lgan joydagi bo’shliqni ochib beradi.

Skelligning chegaralari esa konseptual emas, balki ontologik tarzda qurilgan. U, avvalo, o’zi kasal, holsiz, deyarli o’layotgan mavjudot bo’lgani uchun ham qudratli emas. Uning ilk paydo bo’lishi kuch timsoli emas, balki mutlaq zaiflik obrazidir: axlat ostida yotgan, zo’rg’a nafas olayotgan, o’rgimchak to’rlariga o’ralgan jonzot. Uning shifo berish qobiliyati agar buni tasodif emas, real hodisa deb qabul qilinsa buyruq yoki istakka ko’ra emas, balki spontanik tarzda namoyon bo’ladi: Maykning chaqalog’ini qanotlariga olib turgan sahnada, “something passed between them, something that couldn't be seen or measured”⁵⁷. Bu “nimadir” na tasvirlab, na takrorlab bo’ladigan hodisadir: shifo bir marta, yagona marotaba, kafolatsiz va mexanizmsiz yuz beradi.

Muhimi shundaki, har ikki muallif ham qudratli, hamma narsaga qodir sehrli yordamchi modelidan izchil voz kechadi. Bolalar adabiyoti tadqiqotchisi Mariya Nikolayeva ta’kidlaganidek, hamma narsaga qodir sehrli yordamchi arxaik folklorga xos bo’lsa, zamonaviy bolalar adabiyoti tobora ko’proq cheklangan va zaif unsurlarni afzal ko’rmoqda: “Sehrli yordamchining cheklanganligi bolani, uning tanlovi va sa’y-harakatini rivoyat markaziga qo’yishning badiiy usulidir”⁵⁸. To’xtaboyev ham, Almond ham ayni shu mantiqqa amal qiladi: ularning sehrli unsurlari qahramonga qanchalik muhtoj bo’lsa, qahramon ham ularga shunchalik muhtojdir.

6. Qahramon va sehrli unurning o’zaro bog’liqligi

Har ikki asarning eng muhim mushtarak nuqtalaridan biri qahramon va uning sehrli unsuri o’rtasidagi munosabatlarning o’zaro xarakterga egaligidir. Har ikki holatda ham bu munosabatlar bir yoqlama emas, ya’ni qahramon shunchaki foydalanadigan vosita yoki kuch manbai shaklida namoyon bo’lmaydi. Aksincha, ular chinakam o’zaro bog’liqlik munosabatlaridir.

“Sariq devni minib”da bu o’zaro bog’liqlik, avvalo, hissiy yaqinlik orqali ifodalanadi. Qalpoqcha Hoshimjonni kutgan bo’ladi. U bu haqda ilk uchrashuvdayoq aytadi. Hoshimjon esa, o’z navbatida, uning kuchidan birinchi marta foydalangan tunidan keyin uxlar ekan, “sehrli qalpoqchani bag’riga mahkam bosadi”⁵⁹. Uni bag’riga bosish detali buyumga emas, balki tirik mavjudotga bo’lgan munosabatga xosdir: odatda mushukcha yoki qo’g’irchoq shunday quchoqlanadi.

⁵⁶ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.196

⁵⁷ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. — p.149

⁵⁸ Nikolajeva M. Aesthetic Approaches to Children’s Literature. — Lanham: Scarecrow Press, 2005. — p.178

⁵⁹ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.48

Bu detal munosabatning utilitar emas, balki affektiv, ya'ni hissiy o'lchamga egaligini ko'rsatadi. Hoshimjon ulg'ayib, qalpoqchaga ehtiyoji kamaygan sari bu bog'liqlik yo'qolmaydi, balki o'zgaradi: qalpoqcha endi uning dangasaligi vositasiga emas, kamolotining guvohiga aylanadi.

"Skellig" da o'zaro bog'liqlik bundan ham yaqqolroq va hatto bevosita shaklda ifodalangan: Maykl va Mina Skelligni parvarish qiladilar unga ovqat olib keladilar, xavfsizroq joyga ko'chiradilar, ustidagi changni tozalaydilar. Ular bo'lmaganida, u halok bo'lishi mumkin edi. Biroq Maykl ham Skelligsiz o'z oilaviy inqirozini yangi tug'ilgan singlisining o'lim xavfi, notanish uyga ko'chish, yolg'izlik hissini mutlaqo boshqacha kechirgan bo'lardi. Tim Hollis "Bolalar adabiyoti va yo'qotish tajribasi" (2002) asarida bu tuzilmani "o'zaro qutqarish" deb ataydi: qahramon sehrli mavjudotni jismonan qutqaradi, mavjudot esa qahramonni psixologik va ruhiy jihatdan qutqaradi⁶⁰. Almond romanida aynan mana shu o'zaro qutqarish modeli amalga oshirilgan.

E'tiborlisi shundaki, har ikki asarda sehrli unsur qahramonga aynan qahramon kuchli bo'lgan sohada muhtoj bo'ladi: qalpoqcha Hoshimjonga o'z mavjudligiga ma'no beradigan egasi sifatida muhtoj; Skellig esa uni ko'ra oladigan va unga g'amxo'rlik qila oladigan Mayklga muhtoj. Har ikkala holatda ham sehrli unsur o'z-o'ziga yetarli emas: u dunyoda faqat uni qabul qiladigan bola mavjud bo'lgani uchungina yashaydi. Bu badiiy yechim chuqur ma'noga ega: har ikki muallifda ham sehr qahramonga tashqaridan in'om etiladigan kuch emas, balki aynan uchrashuvning o'zi orqali shakllanuvchi munosabatdir.

7. Uchrashuv makoni: liminallik ontologik shart sifatida

Qahramonning sehrli unsur bilan ilk uchrashuvi sodir bo'ladigan makon har ikki asarda ham liminal, ya'ni chegaraviy, noaniq va bir vaqtning o'zida bir necha olamga daxldor makon sifatida tasvirlanadi. Bu tasodifiy holat emas, balki muhim badiiy yechimdir: aynan liminal makon ma'lum kategoriyalar chegarasida turgan hodisa yoki mavjudot bilan uchrashish uchun ontologik jihatdan qulay hisoblanadi.

To'xtaboyevda qalpoqcha qishloq chetidagi tashlandiq kulbadan topiladi. Bu makon vaqt va yashovli dunyo tashqarisidagi joy sifatida tasvirlanadi: "Kulba butunlay yolg'iz turardi. U xira va dahshatli tusda menga skeletning qora ko'z kosalariga o'xshash derazalari bilan tikilib turardi"⁶¹. Kulba na qishloqning yashash maydoniga, na ochiq tabiatga to'liq mansub, u olamlar oralig'idagi interstitsial makondir. Hoshim gugurt chaqib, yashirin eshikni topgan lahzada "Men uni

⁶⁰ Hollis T. Children's Literature and the Experience of Loss. — London: Routledge, 2002. — p.134

⁶¹ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.39

qanday ko'rmay qolibman?! Balki avval u umuman bo'lmagandir?"⁶² Bu makon o'zining ontologik beqarorligini oshkor qiladi: unda oddiy joylarda yuz bermaydigan narsalar sodir bo'lishi mumkin.

Almond da esa Skellig yangi uy hovlisidagi tashlandiq garajdan topiladi; bu ham liminal makon, biroq boshqacha ko'rinishda. Garaj yashash hududi ichida joylashgan, ammo uning tashlandiq, qarovsiz va yemirilayotgan qismidir: "Everything was black and grey and white old stone, old whitewash, old timber, old darkness"⁶³. Bu makon yangi uyga tegishli, ammo hali uning tarkibiga to'liq singib ketmagan; u o'tmishga tegishli, biroq hozirgi zamonda mavjud. Aynan mana shu temporal "oralig" o'tmish va hozirgi zamon, yemirilish va yangilanish oralig'idagi holat uni hayot bilan o'lim orasida turgan mavjudot uchun mos makonga aylantiradi.

Antropolog Viktor Tyorner liminal holatni "strukturaviy ko'rinmaslik" bilan izohlaydi: liminal mavjudotlar va makonlar barqaror ijtimoiy tasniflarga sig'maydi, shu sababli ular alohida ijodiy salohiyatga ega bo'ladi⁶⁴ Har ikki asar ham ayni shu mantiqni amalga oshiradi: uchrashuv liminal makonda sodir bo'lgani bois, sehrli unsur realistik dunyoda uning ichki mantiqini buzmaganda mavjud bo'la oladi. Garaj ham, kulba ham oddiy makonda imkonsiz bo'lgan narsa yuz berishi mumkin bo'lgan ontologik "maskan"lardir.

8. Sehrli unsur mavjudligining sharti sifatida bolalik idroki

Har ikki asarda ham realistik dunyo ichida sehrli unurning mavjud bo'lishining asosiy sharti bolalik idrokidir. Kattalar yo sehrli unurni umuman ko'rmaydilar, yo uni ratsional jihatdan maqbul kategoriyalar orqali talqin qiladilar. Bolalar esa bor narsani qisqartirmay, o'z holicha ko'ra oladilar.

"Sehrli qalpoqcha" da bu qarama-qarshilik sir mavzusi orqali amalga oshiriladi. Hoshim agar qalpoqcha haqida kattalarga aytsa, uni tortib olishlari yoki qishloq kengashiga topshirishni talab qilishlarini biladi: "Yaxshisi, rostdan ham muzlatkichdan chiqib kelganday ko'rina qolay"⁶⁵. Kattalar sehrini fakt sifatida qabul qila olmaydilar. Uni darhol ratsional izohlar yoki ijtimoiy nazorat tizimiga joylashtiradilar. E'tiborlisi shundaki, qalpoqchanning o'zi ham bu mantiqni tushunadi: u Hoshimdan kattalarga o'zi haqida aytishni so'ramaydi. Ularning yashirin sherikligi kattalar dunyosi bilishni istamaydigan narsani biluvchi ikki mavjudotning sherikligidir.

"Skellig" da bu qarama-qarshilik yanada ochiqroq ifodalanadi. Mayklning otasi ta'mirlash ishlari bilan band bo'lgani uchun garajga ataylab kirmaydi, bu

⁶² Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.40

⁶³ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. — p.4

⁶⁴ Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. — Chicago: Aldine, 1969. — p.95

⁶⁵ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.48

qo'rquvdan emas, balki pragmatik bandlikdandir. Maykl onasiga garajdagi mavjudot haqida gapirishga uringanda, ona uning so'zlarini ko'chib kelish tufayli yuzaga kelgan stress bilan izohlaydi. Faqat bolalar Maykl va uning dugonasi Mina Skelligni qanday bo'lsa, shunday ko'ra oladilar. Xarakterlisi, Mina Uilyam Bleyk poeziyasi ruhida tarbiya topgan bo'lib, Bleyk bolalikning "beg'ubor" nigohini alohida qadrlagan edi. Aynan Mina birinchi bo'lib Skellig inson bilan qush o'rtasidagi oraliq bo'g'in bo'lishi mumkinligi haqidagi fikrni ilgari suradi uni izohlab tugatmaydi, balki uni qabul qilish uchun kategorik doirani kengaytiradi.

Rozmari Jekson ta'kidlaganidek, bolalar adabiyoti tarixan g'ayritabiiylik uchun alohida makon yaratadi, chunki bola hali kattalarga xos ratsionalizatsiya mexanizmlarini to'liq o'zlashtirib ulgurmagan bo'ladi: "Bolaning nigohi ratsionalizatsiyalovchi katta aqlining to'liq nazorati boshlanadigan chegara bu tomonida turadi"⁶⁶. Har ikki muallif ham ana shu narratologik imkoniyatdan prinsipial badiiy tanlov sifatida foydalanadi: sehrli unsur aynan uni qabul qila oladigan bola borligi tufayli mavjud bo'ladi. Bu esa shuni anglatadiki, har ikki asarda ham sehr o'z-o'zicha ontologik fakt emas, balki munosabatdan tug'iladigan hodisadir: u bola bilan u duch kelgan narsa o'rtasidagi aloqada yuzaga chiqadi.

9. Axloqiy funksiya: sehrli unsur qahramonning ko'zgusi sifatida

Har ikki asarning eng muhim mushtarak nuqtasi sehrli unurning axloqiy ko'zgu vazifasini bajarishidir. Har ikki holatda ham g'ayritabiiy unsur qahramonga tayyor javoblarni bermaydi, aksincha, u qahramonning o'zi mustaqil hal qilishi kerak bo'lgan savollarni ochib beradi. Aynan shu ma'noda har ikkala sehrli unsur ham an'anaviy folklordagi yordamchi emas, balki axloqiy kamolotning katalizatori hisoblanadi.

"Sariq devni minib" da qalpoqchanning ko'zgu vazifasi muvaffaqiyatsizliklar tizimi orqali namoyon bo'ladi. Hoshim har safar qalpoqchadan mas'uliyatdan qochish vositasi sifatida foydalanmoqchi bo'lganda, nimadir albatta teskariga ketadi. U ko'rinmas bo'ladi, ammo hiqichoq tutib, o'zini fosh qiladi. U soxta diplom oladi, biroq agronomiyaga oid eng oddiy savollarga ham javob bera olmaydi. U boshqalarning she'rlarini o'ziniki qilib ko'rsatadi, ammo shoirlar uni darhol fosh etadilar. Haqiqiy sa'y-harakat o'rnini sehrli hiyla bilan almashtirishga qaratilgan har bir urinish kulgili muvaffaqiyatsizlik bilan tugaydi va aynan shu muvaffaqiyatsizliklar orqali qahramon asta-sekin qalpoqcha unda yo'q bo'lgan narsani bera olmasligini anglaydi: bilimni, aqlni, halollikni. "Bilim, demak aql ham, sehriga bo'ysunmaydi"⁶⁷ qalpoqchanning o'zi aytgan bu fikr asarning konseptual markazi va ayni paytda uning axloqiy falsafasining formulasi hamdir.

⁶⁶ Jackson R. *Fantasy: The Literature of Subversion*. — London: Methuen, 1981. — p.144

⁶⁷ Тухтабаев Х. *Волшебная шапка* / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — 119 с.

“Skellig”da mavjudotning koʻzgu vazifasi boshqacha qurilgan muvaffaqiyatsizliklar orqali emas, balki inversiya orqali. Maykl aynan oʻzi gʻamxoʻrlikka muhtoj boʻlgan paytda Skelligni parvarish qiladi: singlisi oʻlim xavfi ostida, ota-onasi shifoxona tashvishi bilan band, oʻzi esa begona uyda yolgʻiz qolgan. Oʻzing yordamga muhtoj boʻla turib, boshqaga gʻamxoʻrlik qilish paradoksi romanning asosiy axloqiy sabogʻiga aylanadi. Skellig oʻzining holsizligi va zaifligi orqali Mayklni oʻz qoʻrquvi hamda tashvishlari doirasidan chiqishga, oʻzida gʻamxoʻrlik va masʼuliyat qobiliyatini kashf etishga majbur qiladi. U Mayklning nuqsonlari emas, balki uning hali oʻzi ham anglab yetmagan imkoniyatlari mehr va gʻamxoʻrlikka boʻlgan qobiliyatining koʻzgusiga aylanadi.

Shunday qilib, ikki sehrli unurning koʻzgu vazifasi qarama-qarshi yoʻnalishga qaratilgan: qalpoqcha Hoshimda yoʻq boʻlgan narsalarni (bilim, mehnat, halollik) aks ettirsa, Skellig Mayklda mavjud, ammo hali anglanmagan jihatlarni (sevgi va gʻamxoʻrlik qobiliyatini) namoyon etadi. Bu farq boshlangʻich narrativ vaziyat bilan izohlanadi: Hoshim tuzatilishi kerak boʻlgan qahramon, Maykl esa qoʻllab-quvvatlanishi kerak boʻlgan qahramondir. Shunga mos ravishda, ularning sehrli unsurlari ham mos ravishda tuzatish va tayanch berish tizimlari sifatida qurilgan mexanizmi turlicha, ammo yakuniy maqsadi jihatidan bir xil.

10. Shifo mavzusi: farqlar va mushtarakliklar

Shifo mavzusi har ikki asarda mavjud, biroq u prinsipial jihatdan turlicha amalga oshiriladi. Taklif etilayotgan qiyosiy tahlilda aynan shu farq eng mazmunli jihatlardan biri hisoblanadi.

“Sehrli qalpoqcha”da shifo metafora sifatida namoyon boʻladi va faqat qahramonning axloqiy-psixologik olamiga taalluqlidir. Hoshimjon jismonan kasal emas; uning “kasalligi” dangasalik, qoʻrqoqlik, insofsizlik axloqiy tabiatga ega boʻlib, undan “sogʻayish” ulgʻayish va masʼuliyatni qabul qilish orqali yuz beradi. Bu yerda qalpoqcha toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnoda davolamaydi: u hech kimni jismoniy oʻlimdan qutqarmaydi, shifo moʻjizasini yaratmaydi. Uning sehrli faqat ijtimoiy va xulq-atvor doirasida amal qiladi. Hoshimning singlisi Donoxon appenditsit bilan kasallanganda va uning hayoti xavf ostida qolganda, qalpoqcha mutlaqo ojiz boʻlib chiqadi aynan mana shu ojizlik qissaning badiiy jihatdan eng muhim nuqtalaridan biridir. Qizchani faqat oʻz vaqtida operatsiya qilgan shifokor qutqaradi. Bu yerda sehr nafaqat yordam bermaydi, balki eng jiddiy hayotiy vaziyatdan ataylab chetlatiladi; shu orqali hayot uchun haqiqiy xavf yuzaga kelganda faqat real kompetensiya ahamiyatli ekanligi taʼkidlanadi.

“Skellig”da esa shifo markaziy mavzu boʻlib, bir vaqtning oʻzida bir necha darajada amalga oshadi. Skelligning jismoniy sogʻayishi oʻlayotgan mavjudotdan tirik va hatto goʻzal bir mavjudotga aylanishi Mayklning yangi tugʻilgan

singlisining yuragi holati yaxshilanishi bilan parallel ravishda kechadi. Roman bu ikki jarayon o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri sabab-oqibat bog'liqligini qat'iy tasdiqlamaydi, biroq ularning izchil parallelligi buni shunchaki tasodif deb qabul qilishga imkon bermaydi. Kulminatsion sahnada Skellig chaqaloqni qanotlari ustida ushlab turadi va "something passed between them, something that couldn't be seen or measured"⁶⁸. Ko'rinmaydigan va o'lchab bo'lmaydigan bu "nimadir" sehrli realizmning kvintessensiyasidir: sodir bo'layotgan voqea hujjatli aniqlik bilan tasvirlanadi, biroq u prinsipial ravishda na tekshirilishi, na to'liq izohlanishi mumkin.

Shifo mavzusidagi bu tafovut ikki asarning tanaga munosabatidagi yanada kengroq farqni aks ettiradi. To'xtaboyevda tana va uning kasalliklari sehr ta'sir qilmaydigan real soha doirasiga mansub; Almondada esa jismoniylik bilan sehr o'rtasidagi chegara prinsipial ravishda o'tkazuvchandir. Bu holat ularning madaniy va janriy an'analaridagi tafovutga mos keladi: sovet bolalar adabiyoti izchil ravishda sehrli unurni (pedagogik makon) jismoniylikdan (tibbiy makon) ajratib ko'rsatgan bo'lsa, Bleyk an'anasiga borib taqaluvchi britan sehrli realizmi tana va ruh, jismoniylik va g'ayritabiiylikning ajralmasligini ta'kidlaydi.

11. Sehrli unurning yakuniy taqdiri: voz kechish va g'oyib bo'lish

E'tiborga molik jihatlardan yana biri shundaki, har bir asarda sehrli unsur taqdiri qanday yakunlanadi. Har ikki holatda ham asar oxiri qahramonning sehrli yordamchiga endi ehtiyoj sezmay qolishi bilan bog'lanadi va aynan shu lahza uning axloqiy hamda ekzistensial ulg'ayganini bildiradi.

"Sehrli qalpoqcha" da qalpoqcha yo'q qilinmaydi ham, g'oyib ham bo'lmaydi, u shunchaki ishlatilmay qo'yiladi. Hoshimjon maktab devoriy gazetasi tahrir hay'atidan joy olganini "halol, ochiq yo'l bilan, hech qanday sehrsiz" qo'lga kiritganini g'urur bilan aytadigan yakuniy epizod⁶⁹ aynan shu sababli yechim vazifasini bajaradi: "hech qanday sehrsiz" degan so'zlar butun bosib o'tilgan yo'lning xulosasi kabi jaranglaydi. Qalpoqcha keraksiz bo'lib qolmaydi, u qiziqarsiz bo'lib qoladi: qahramon haqiqiy mehnat bilan erishilgan yutuq mo'jiza yordamida qo'lga kiritilgan xayoliy muvaffaqiyatdan ko'ra ko'proq quvonch berishini angelaydi. Sehrli unsur bilan bu sokin, zo'ravonliksiz xayrlashuv badiiy jihatdan nihoyatda aniq topilgan: bu dramatik uzilish emas, balki tabiiy ravishda undan o'sib o'tishdir.

"Skellig" da esa xayrlashuv boshqacha va janr nuqtayi nazaridan nisbatan an'anaviyroq qurilgan. Mayklning singlisi operatsiyadan keyin tirik qolganidan so'ng, Skellig tashlandiq uydan izsiz, izohsiz g'oyib bo'ladi. Maykl o'sha joyga

⁶⁸ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. —p.149

⁶⁹ Тухтабаев Х. Волшебная шапка / Пер. с узбекского. — Ташкент: Ёш гвардия, 1970. — с.273

qaytib keladi, ammo u yerda faqat “a single long grey feather”⁷⁰uning mavjudligidan dalolat beruvchi yagona uzun kulrang patni topadi. Bu g’oyib bo’lish o’z vazifasini bajarib bo’lgan va odamlar olamini tark etgan sehrli mavjudotning klassik imo-ishorasidir. Biroq Almond ataylab Skellig aynan nimani “bajargani” haqidagi savolni ochiq qoldiradi: u bolani chindan ham davoladimi yoki bola tibbiyot yordamida sog’ayib borayotgan mahal shunchaki yonida bo’ldimi? Finaldagi bu noaniqlik sehrli realizm uchun prinsipial ahamiyatga ega: mo’jiza sodir bo’ldi yoki bo’lmadi, biroq uning izlari saqlanib qoldi.

Finallarni qiyoslash ikki muallifning badiiy falsafasidagi chuqur farqni ochib beradi. To’xtaboyev asarni bir ma’noli tarzda yakunlaydi: sehr o’qituvchi bo’ldi, ammo yakuniy maqsad mustaqillik qo’lga kiritildi, endi o’qituvchiga ehtiyoj yo’q. Almond esa romanni savol bilan tugatadi: Skellig aslida nima qildi? U rostdan ham mavjud edimi? Uning ishtiroki nimani anglatadi? Bunday ochiq final Faris ta’riflagan sehrli realizm tamoyiliga “narrativ ikkilanish”ga mos keladi: o’quvchi matndan qat’iy yakuniy javobsiz chiqadi, va aynan shu yakunlanmaganlik holati asarning badiiy maqsadiga aylanadi.

12. Madaniy kontekst: sehrning Sharq va G’arb talqini

Shunchalik turli madaniy kontekstlarga mansub ikki asarni qiyosiy o’rganish, albatta, ana shu kontekstlarning o’ziga xosligini badiiy tafovutlarning muhim omili sifatida hisobga olishi kerak. To’xtaboyev shunday an’anada ijod qiladiki, unda real va mo’jizaviylikning yonma-yon mavjud bo’lishi madaniy tajribaning tabiiy me’yori hisoblanadi: o’zbek xalq ertaklari, mistik va maishiy qatlamlar ajralmas holda uyg’unlashgan tasavvuf she’riyati, egasini axlat uyumi orasida kutib yotgan qalpoqchanning paydo bo’lishini reallikning buzilishi emas, balki uning zichlashuvi sifatida qabul qilishga imkon beradigan madaniy muhitni yaratadi.

Shu bilan birga, To’xtaboyev sovet bolalar adabiyotining didaktik an’anasi doirasida ishlaydi; bu an’ana sehrli unsurga qat’iy funksional talablar qo’yadi: u axloqiy tarbiyaga xizmat qilishi, uning chegaralari aniq bo’lishi, natijalari esa bir ma’noli tarzda ifodalanishi kerak. Aynan shuning uchun ham To’xtaboyevdagi qalpoqcha ochiq va ravshan gapiradi, uning imkoniyat chegaralari konseptual tarzda belgilangan, asar finali esa axloqiy noaniqlik qoldirmaydi. Bu kamchilik emas, balki muayyan madaniy vazifaga mos keluvchi badiiy tanlovdir.

Almond esa mutlaqo boshqa an’anada ijod qiladi. Lyuis Kerroll, Edit Nesbit va K. S. Lyuis davridan boshlab britan bolalar adabiyoti izohlanmaydigan va qisqartirib bo’lmaydigan chegaraviy g’ayritabiiylikning boy an’anasini shakllantirgan. Bu an’anaga, Richard Hull kuzatganidek, tiriklik va o’lim, reallik va mo’jiza o’rtasidagi chegara go’yo manzaraning o’z qismidek tuyuladigan Shimoliy

⁷⁰ Almond D. Skellig. — London: Hodder & Stoughton, 1998. — 182 p.

Angliya madaniyatining o'ziga xos ruhi ham qo'shiladi⁷¹. Nihoyat, Almond Uilyam Bleyk poeziyasiga ongli ravishda tayanadi; Bleyk "beg'ubor" nigohni, ya'ni "tajribali" ratsionalizm ko'ra olmaydigan narsani ko'ra oladigan idrokni alohida qadrlagan edi. Ontologik jihatdan prinsipial noaniq bo'lgan Skellig aynan bleykcha mavjudotdir: u Bleyk "Abadiy" deb atagan o'lchamga mansub bo'lib, bu o'lcham ratsional nigoh tufayli yo'qolib qolmaydi, balki aynan shu nigoh uchun ko'rinmas bo'lib qoladi.

Madaniy an'analardagi ana shu tafovut sehr chegaralariga munosabatdagi farqni ham tushuntiradi. To'xtaboyev chegaralarni aniq belgilaydi: sehr bilim o'rnini bosa olmaydi. Almond esa chegaralarni xiralashtirib qoldiradi: Skellig nimaga qodir, emas, noma'lum. Sovet didaktik an'anasi ravshanlikni talab qiladi; sehrli realizm an'anasi esa ontologik ochiqlikni talab qiladi. Har ikki yondashuv ham badiiy jihatdan qonuniydir va aynan ularni qiyoslash orqali ikki muallif naqadar turli yo'llar bilan mohiyatan o'xshash badiiy va axloqiy natijalarga kelishini ko'rish mumkin.

13. Qiyosiy tipologiya: umumiy model

O'tkazilgan tahlil bolalar adabiyotida sehrli unsurning amal qilishiga doir umumiy modelni shakllantirish imkonini beradi; bu model shakl, madaniy kontekst va janriy an'analardagi barcha tafovutlarga qaramay, har ikki asarda ham namoyon bo'ladi.

Birinchidan, har ikki asarda sehrli unsur kuch vositasi emas, balki kamolot katalizatori sifatida maydonga chiqadi. Na qalpoqcha, na Skellig qahramonni odatiy ma'noda kuchliroq qilib qo'ymaydi: ular unga ilgari mavjud bo'lmagan g'ayrioddiy qobiliyatlarni bermaydi, balki unda allaqachon mavjud bo'lgan sifatlarni namoyon qilish va rivojlantirishga majbur etadigan sharoitni yaratadi. Bu folklordagi klassik sehrli yordamchi mantiqidan prinsipial ravishda farq qiluvchi modeldir.

Ikkinchidan, har ikki asarda sehrli unsurning o'zi ham qahramonga muhtoj mavjudot sifatida tasvirlanadi. Qalpoqcha o'z egasini kutadi; Skellig esa parvarishga muhtoj. Ana shu o'zaro ehtiyoj qahramon bilan sehrli unsur o'rtasidagi munosabatni chinakam munosabatga aylantiradi bu vosita va foydalanuvchi ierarxiyasi emas, balki do'stlik yoki g'amxo'rlikka yaqin aloqadir. Har ikki asarda protagonistning axloqiy o'sishi aynan shu o'zaro munosabatga tayanadi.

Uchinchidan, har ikki asarda sehrli unsurlik prinsipial chegaralarga ega ya'ni sehr ojiz qoladigan sohalar mavjud. To'xtaboyevda bu soha bilim va mehnatdir. Almond esa bu ontologik aniqlikdir: Skellig qahramonga "sen aslida kimsan?"

⁷¹ Hull R. David Almond and the Landscape of the North-East // Children's Literature Association Quarterly. — 2006. — Vol. 31. — No. 1. — P. 72.

va “sen aynan nima qilding?” degan savollarga javob bera olmaydi. Har ikki holatda ham sehrning aynan shu cheklanganligi asarning mazmuniy markazini tashkil etadi: u qahramonning o‘zi bajarishi kerak bo‘lgan, sehr uning o‘rniga qila olmaydigan vazifani ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, har ikki asarda bolalik idroki real dunyoda sehrli unsur mavjud bo‘lishining ontologik sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Kattalar na qalpoqchani uning sehrli tabiati nuqtayi nazaridan, na Skelligni uning asl mohiyati jihatidan ko‘ra oladilar. Bola esa ko‘radi, aynan shuning uchunki, u hali katta ong reallik bilan o‘z orasiga qo‘yadigan konseptual filtrlarga to‘liq berkinib ulgurmagan bo‘ladi. Bu jihat har ikki asarni Bleykdan boshlangan va zamonaviy nasrda davom etayotgan bolalar adabiyotining keng an‘anasi bilan bog‘laydi.

Xulosa

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” qissasi va Devid Almondning “Skellig” romani misolida sehrli buyum hamda sehrli mavjudot rollarining qiyosiy tahlili har bir asarning o‘ziga xos xususiyatlariga, shuningdek, bolalar adabiyotida sehrli unsur faoliyatining umumiy qonuniyatlariga oid bir qator xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Farqlar darajasida shuni ko‘rish mumkinki, bu ikki sehrli unsur turli ontologik tiplarga mansub: biri orttirilgan subyektlikka ega buyum bo‘lsa, ikkinchisi tabiati noaniq bo‘lgan chegaraviy mavjudotdir. Ular turli mexanizmlar orqali faollashadi: biri ritual formula yordamida, ikkinchisi esa spontanik mavjudlik orqali. Shuningdek, ular shifo mavzusi bilan ham turlicha munosabatga kirishadi: bir asarda bu axloqiy sog‘ayish metaforasi sifatida namoyon bo‘lsa, ikkinchisida jismoniy mo‘jiza bilan bog‘lanadi. Finalda qoldiradigan izlari ham har xil: birida sehrli unsur bilan sokin tarzda ortda qoldirish yuz bersa, ikkinchisida ochiq qolgan savol saqlanib qoladi. Bu tafovutlar turli madaniy an‘analar va janriy vazifalarni aks ettiradi: sovet didaktik ertagi va britan sehrli realizmi.

Mushtarakliklar darajasida esa har ikki sehrli unsurning zaif va qahramonga muhtoj mavjudotlar ekanligi ko‘zga tashlanadi. Har ikkisi ham qahramonning o‘zi ko‘ra olmaydigan tomonlarini aks ettiruvchi axloqiy ko‘zgu vazifasini bajaradi. Har ikkisi prinsipial chegaralarga ega bo‘lib, qahramon o‘zi mustaqil bajarishi kerak bo‘lgan narsalarni ko‘rsatib beradi. Har ikkisi kattalarning ratsional nigohi uchun prinsipial ravishda yopiq bo‘lgan liminal makonda mavjud bo‘ladi. Va nihoyat, har ikkisi ham qahramonni ma‘lum yetuklik bosqichiga olib kelganidan keyin keraksiz bo‘lib qoladi.

Bir-biridan mustaqil ravishda, shu qadar turli madaniy kontekstlarda yuzaga kelgan bu o‘xshashliklar bolalar adabiyotida sehrli unsur faoliyatining barqaror narrativ modeli mavjudligidan dalolat beradi. Bu model madaniy va janriy

tafovutlarga nisbatan invariant xarakterga ega. Unga ko'ra, bolalar adabiyotidagi sehrli unsur kuch manbai emas, balki savol manbaidir, javobini qahramonning o'zi topishi kerak bo'lgan savol manbai. Uning asl sehrli qudrati ham aynan shunda: tayyor javob berishida emas, balki savol qo'ya olishida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- To'xtaboyev X. Sariq devni minib. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 256 b.
- Толмачёв В.М. Магический реализм: вопрос о границах // Зарубежная литература конца XIX – начала XX века / Под ред. В.М. Толмачёва. – М.: Академия, 2005. – С. 45–62.
- Almond D. Skellig. – London: Hodder & Stoughton, 1998. – 182 p.
- Almond D. Writing for the uncanny valley // Signal. – 2000. – No. 91. – P. 13–21.
- Faris W.B. Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative. – Nashville: Vanderbilt University Press, 2004. – 312 p.
- Hollindale P. Signs of Childness in Children's Books. – Stroud: Thimble Press, 1997. – 96 p.
- Hollis T. Children's Literature and the Experience of Loss. – London: Routledge, 2002. – 198 p.
- Hull R. David Almond and the Landscape of the North-East // Children's Literature Association Quarterly. – 2006. – Vol. 31. – No. 1. – P. 65–79.
- Jackson R. Fantasy: The Literature of Subversion. – London: Methuen, 1981. – 211 p.
- Leal L. Magical Realism in Spanish American Literature // Magical Realism: Theory, History, Community / Ed. by L.P. Zamora, W.B. Faris. – Durham: Duke University Press, 1995. – P. 119–124.
- Lenz M. Story as a Bridge to Transformation // Children's Literature in Education. – 2003. – Vol. 34. – No. 2. – P. 87–98.
- Nikolajeva M. Aesthetic Approaches to Children's Literature. – Lanham: Scarecrow Press, 2005. – 353 p.
- Propp V. Morphology of the Folktale / Trans. by L. Scott. – Austin: University of Texas Press, 1968. – 158 p.
- Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. – Chicago: Aldine, 1969. – 213 p.
- Watson V. The Cambridge Guide to Children's Books in English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 814 p.

Zamora L.P., Faris W.B. Introduction // *Magical Realism: Theory, History, Community* / Ed. by L.P. Zamora, W.B. Faris. – Durham: Duke University Press, 1995. – P. 1-11.